

ОПОЗИЦІЙНИЙ РУХ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-Х-СЕРЕДНИ 80-Х РОКІВ: ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті аналізується стан наукової розробки проблеми опозиційного руху в Україні другої половини 1950-х – середини 80-х років у сучасній вітчизняній історіографії. Зроблено спробу систематизації напрацювань українських дослідників з даної проблеми.

Ключові слова: історіографія, опозиційний рух, дисидентський рух, дисидент, самвидав, рух шестидесятників, шестидесятник, правозахисний рух, СРСР.

На процес формування національної пам'яті активно впливають наукові дослідження, які розкривають окремі аспекти національної історії. Тому дослідження ключових проблем історії українського народу повинно проводитись виважено з урахуванням того, що наукові пошуки в цій царині формують суспільно-політичну думку. Це, у свою чергу, є потужним чинником та ідеологічною основою формування державної політики в сфері національно-патріотичного виховання громадян України. Тому саме ґрунтовне теоретичне опрацювання висвітлення основних етапів української історії має виключно важливе значення як для національної безпеки України, так і для формування української національної ідентичності. Кожна держава повинна мати чітку позицію щодо основних проблем власної історії, оскільки це є головним консолідуючим фактором суспільства. Крім того, виважена політика держави в питанні національної пам'яті є не лише серйозним фактором консолідації народу всередині країни, але є також потужним знаряддям формування послідовної міжнародної політики, відстоювання власних національно-державних інтересів на міжнародному рівні.

У цьому контексті слід зазначити, що саме історіографічні дослідження дозволяють з'ясувати широку палітру поглядів на ключові проблеми української історії, які на сьогодні є настільки дискусійними та неоднозначними, що, з одного боку, заважають внутрішній стабільності українського народу, а з іншого, псують імідж України як держави на міжнародній арені. Саме історіографічні дослідження, які теоретично узагальнюють науковий доробок різних вчених, шляхом порівняння різних думок на одну і ту ж проблему разом з відповідною аргументацією, дозволяють систематизувати, узгодити та аргументувати різні погляди науковців. Це дозволяє виявити як об'єктивні моменти висвітлення окремих питань, так і з'ясувати суб'єктивні чинники формування поглядів окремих авторів щодо основних питань національної історії. Даний підхід дозволить усунути суб'єктивні нашарування у формуванні авторської думки та окремих оціночних суджень, що стосуються української історії та сформувати виважену політику подання як історії української державності, так і історії українського народу.

У даній статті ми зробимо спробу історіографічного дослідження опозиційного руху в Україні. Думки різних дослідників з цієї проблеми є досить відмінними і бачення того, яке місце займає опозиційний рух в Україні для відродження української державності та формування української національної самосвідомості також відрізняються.

Кардинальні зміни в країні, які відбулися в усіх сферах життя починаючи з 1990-х років, позначилися й на сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки, в тому числі й історіографії. Припинення процесу уніфікації історичної науки сприяло її відродженню та розвитку. На сучасному етапі у вітчизняній історіографії зняті всі штучні обмеження та заборони для вивчення минулого. Відкриття доступу до спецховищ та архівів, отримання можливості для використання різноманітних документів позитивно позначилися на вивченні численних аспектів вітчизняної історії. Науковці змогли на основі нових документів переглянути усталені раніше висновки та підходи, об'єктивно відтворити повну картину історії України, у тому числі й таку її сторінку, як опозиційний рух другої половини 1950-х – середини 80-х років. Ці процеси позначилися на розвитку історичної думки та сприяли науковому переосмисленню історичних знань з даної проблеми.

Незважаючи на важливість теми дослідження та наявність певної кількості публікацій, різні її аспекти залишаються недостатньо розробленими у плані історіографії.

У вітчизняній історичній науці на сьогодні є окремі праці, що розкривають стан наукової розробки проблеми. Українськими вченими досліджуються загальні питання історіографії

.....
опозиційного руху в Україні [1] та окремі його аспекти [2]. Науковці також звертають увагу і на історіографію діяльності української інтелігенції в умовах «відлиги» [3], оскільки в той період саме ця частина суспільства складала «ядро дисидентського руху та руху шістдесятників, учасники якого взяли на себе відповідальну і ризиковану на той час місію відродження національної культури та гуманізації і демократизації державно-політичної системи» [4]. Інколи історіографія опозиційного руху в Україні подається крізь призму опозиційних рухів у країнах Центрально-Східної Європи [5].

Інтерес для нашого дослідження становлять і вступні статті до окремих монографій, у яких подано огляди історіографії. У деяких працях це просто анотований перелік публікацій з теми [6]. Порівняно більше уваги до історіографії проблеми звернуто у монографіях істориків А. Русначенка, Г. Касьянова, В. Литвина, О. Бажана та Ю. Данилюка, які аналізують наукові доробки вітчизняних та закордонних дослідників [7]. Г. Касьянов чи не найповніше, на час написання свого дослідження, зробив огляд історіографії, що дає право вважати його працю однією з найкращих з даної проблеми. Дещо поступаються монографії Г. Касьянова праці О. Бажана та Ю. Данилюка, однак у них досить ґрунтовно розкривається історіографія опозиційного руху в Україні другої половини 1950-х – середини 80-х років.

У дисертаційних роботах огляд стану наукової розробки проблеми подано в основному у вигляді розширених анотацій без зазначення внеску в науку того чи іншого дослідника [8].

Окремо слід виділити історіографічне дисертаційне дослідження про опозиційний рух в Україні [9], у якому комплексно висвітлено дану проблему, починаючи від трактування термінології, закінчуючи аналізом історіографії діяльності різних організацій дисидентського спрямування, включаючи праці вітчизняних та зарубіжних дослідників. Але в цій праці залишився поза увагою рух національних меншин, рух за свободу совісті, рух за соціально-економічні права та побіжно досліджено рух шестидесятників.

Що ж стосується навчальної літератури з новітньої історії України, то переважна її більшість позбавлена історіографічних оглядів. Виняток у цьому плані складає підручник, підготовлений авторським колективом викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де у двох параграфах подано огляд історіографії проблеми [10]. Зокрема, згадуються праці А. Русначенка, Г. Касьянова, Д. Бірча, І. Лисяка-Рудницького та інших.

Слід зауважити, що першими дисидентський рух почали досліджувати представники української діаспори та іноземні дослідники, але аналіз їхнього наукового доробку не входить в рамки даного дослідження.

З початку 90-х років ХХ століття, коли Україна стала незалежною державою перед істориками постала проблема вивчення численних «білих плям» вітчизняної історії. Саме тоді в центр уваги вітчизняних дослідників потрапила проблема дослідження історії опозиційного руху в колишній Українській РСР. В Україні починають з'являються праці, автори яких намагаються проаналізувати опозицію за її соціальним складом, визначити питому вагу інакомислячих в суспільстві, критично охарактеризувати та оцінити «самвидав», творчий доробок деяких правозахисників, програмні документи окремих рухів і течій, форми і методи репресивної політики щодо учасників дисидентського руху.

У окремих працях розкриваються питання теоретичного та методологічного характеру. Це, передовсім, визначення термінологічного апарату, що до цього часу є доволі дискусійним в історіографії, співвідношення понять «національно-визвольний рух», «дисидентство», «інакодумство», «опозиція» [11], хронологічних рамок дисидентства та специфіка його розвитку в регіонах у різні історичні періоди [12].

Проблеми опозиційного руху в Україні знайшли своє відображення і на сторінках колективних монографій [13].

Окремі праці, що стосуються даної проблеми носять загальний характер і тому їм притаманний поверхневий розгляд опозиційного руху чи будь-якого його прояву, а це не відображає всієї повноти перебігу подій [14].

Разом з тим, на сьогодні існує невелика група вітчизняних вчених, які зробили свій суттєвий внесок у дослідження опозиційного руху в Україні визначеного періоду. Слід відмітити таких дослідників, як О. Бажан, Ю. Данилюк, Ю. Курносів, Г. Касьянов, А. Русначенко [15]. Їх праці написані на основі широкого кола джерел, основна маса з яких була вперше введена в науковий обіг.

Дещо компілятивний характер притаманний дослідженню з історії дисидентського руху Б. Захарова [16].

Порівняльний аналіз опозиційного руху в Україні та країнах Центрально-Східної Європи 1980-1991 рр. у контексті суспільно-політичних перетворень останнього десятиліття ХХ століття, здійснив Ю. Каганов [17]. Дослідник аналізує соціально-політичні умови в яких виникла й діяла опозиція, порівнює опозиційні рухи, виділяючи характерні риси для кожного з регіонів. Науковець також аналізує чисельний та якісний склад правозахисних організацій, реакцію владних інституцій на їх діяльність, вплив гельсінських груп на формування політичних еліт.

Спробу розглянути дисидентський рух в Україні у контексті світових національно-визвольних процесів другої половини 1950-х – початку 1980-х рр. зробили А. Олійник та Н. Красноярска [18]. Автори основну увагу зосереджують на українському дисидентському русі, лише побіжно згадуючи тогочасні світові національно-визвольні процеси, обмежуючись їх перерахуванням. Але тут взагалі відсутня джерельна та історіографічна база, яка б дала змогу охарактеризувати світові національно-визвольні процеси, хоча б у країнах колишнього соціалістичного табору.

Окремі аспекти, опозиційного руху розкрили у своїх публікаціях О. Бажан, Ю. Зайцев, І. Кривдіна, І. Стасюк та ін. [19]. У них досліджуються питання діяльності різних груп та організацій, аналізуються їх основні засади та програмні документи, праці окремих учасників дисидентського руху. Крім того, у ряді статей розкриваються механізми та форми боротьби офіційної влади з дисидентами [20].

Культурно-мистецькі процеси, які виходили за рамки дозволеного владою, діяльність нонконформістської української інтелігенції та відображення цих всіх процесів в офіційній дискусії 60-х – 70-х рр. ХХ ст. аналізуються у дослідженнях О. Заплотинської [21].

Деякі наукові праці присвячені аналізу опозиційного руху в певних регіонах колишньої УРСР та його впливу на події 90-х років ХХ ст. [22]. Серед подібних досліджень дещо вирізняється стаття С. Лиса «Волинські дисиденти в русі опору в 1960-х – 1980-х роках» [23]. Автор наводить коротку характеристику постатей учасників дисидентського руху – уродженців Волинського краю, зокрема В. Мороза, Д. Шумука, Д. Івашенка, Є. Сверстюка, стисло аналізує пов'язані з ними комплекси документів, що зберігаються у Волинському краєзнавчому музеї.

Останнім часом з'являється все більше досліджень, що розкривають громадсько-політичну діяльність окремих учасників опозиційного руху на тлі тогочасної епохи, шляхи формування їх моральних та життєвих принципів. У таких працях досить часто розкривається взаємовплив середовища і суспільно-політичних процесів в досліджуваній період, що відбулося на формуванні світогляду і моральних принципів учасників дисидентського руху [24]. У даному контексті, окреме місце займає постать дисидента, правозахисника В. Чорновола, яка все більше привертає увагу дослідників [25].

Проблему діяльності шестидесятників Києва та Львова, їх співпрацю, пошуки форм культурно-національного відродження України, погляди творчої інтелігенції на історію України, що знайшли свій прояв у публіцистичних працях 60-х – 70-х рр. ХХ ст., розкрито у дослідженнях Я. Секо. Історик також приділяє багато уваги постаті дисидента, шестидесятника, літературознавця Івана Світличного, досліджує та аналізує його роль у становленні й розвитку шестидесятництва і українського самвидаву, розкриває формування його світоглядних позицій та професійної діяльності, визначає основні напрямки його роботи, які були спрямовані на протидію існуючому режиму [26].

Окремі вітчизняні дослідники звертають увагу на таке явище українського опозиційного руху як самвидав, аналізують виникнення, розвиток цього явища як культурного феномену, способи і шляхи поширення самвидаву та потрапляння його за кордон і навпаки [27].

Важливими з точки зору вивчення поставленої нами проблеми є дисертаційні роботи. На сьогодні в Україні, починаючи з середини 1990-х років, захищено ряд таких робіт [28], які торкаються опозиційного руху в Україні.

Варто також виділити два видання енциклопедичного характеру - «Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР» [77], зокрема ту його частину, що присвячена дисидентському руху в Україні, й енциклопедичний довідник «Рух опору в Україні: 1960-1990» [90] під редакцією О. Зінкевича. Вони містять біографії учасників дисидентського руху з описом їх опозиційної

.....
діяльності, бібліографію їх праць та праць про них, інформацію про самвидав, у тому числі й перелік самвидавчих видань вказаного періоду з коротким їх описом, та діяльність різних підпільних груп та організацій на території України. У додатках, які розміщені наприкінці видань, вміщено текст тогочасного Кримінального Кодексу УРСР, на основі яких були засуджені учасники опозиційного руху, та текст Загальної Декларації прав людини, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй у грудні 1948 року.

Отже, аналіз стану розробки у вітчизняній історіографії проблеми опозиційного руху в Україні другої половини 50-х – середини 80-х рр. ХХ ст. засвідчує існування широкого комплексу літератури, що висвітлює особливості цього явища в Україні.

У той же час подальших досліджень потребують питання пов'язані з існуванням такого явища як «самвидав», його регіональної специфіки. Необхідно активізувати дослідження, які б розкривали та аналізували громадсько-політичну діяльність колишніх учасників опозиційного руху зазначеного періоду, доцільно також більше уваги звернути й на дослідження соціального складу інакомислячих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії / О. Бажан // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2001. – № 2. – С. 520-529; Ведмідь Л.А. Огляд джерел та історіографії до вивчення опозиційного руху в Україні (друга половина 1950-х – середина 1980-х років) / Л.А. Ведмідь // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2005. – № 2. – С. 15-22.
2. Ведмідь Л.А. Українська Гельсінська група: історіографічний огляд / Наук. ред. проф. Г.Д. Казьмирчук. - К.: Поліграф Центр, 2005. – 22 с.; Кривдіна І.Б. Вітчизняна історіографія правозахисного руху / І.Б. Кривдіна // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса. – 2000. – № 8. – С. 377-381.
3. Кукуруза Ж.Б. Українська інтелігенція в умовах «відлиги»: аналіз сучасної вітчизняної історіографії / Ж.Б. Кукуруза // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 129. Вип. 16. Історія. – Миколаїв. – Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 110-114.
4. Там само. С. 110.
5. Каганов Ю.О. Український опозиційний рух 70-80-х рр. ХХ ст. в Європейському вимірі: історіографічний аналіз / Ю.О. Каганов // Наукові записки історичного факультету Запорізького державного університету: Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – Вип. XXVII. – С. 375-382.
6. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 років. – Львів: МП «Свобода», 1992. – С. 5-10; Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 21-24.
7. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – С. 7-23; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х рр. – К.: Либідь, 1994. – С. 4-10; Литвин В. Україна: два десятиліття «застою» (1966 - 1985): / В.М. Литвин; Ред. В.А. Смолій. - Київ: Лі-Терра, 2004. – С. 189-190; Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, – К., 2000. – С. 3-15.
8. Заплотинська О.О. Інтелектуальний нонконформізм в Україні в 60 - 70-х рр. ХХ ст. (Історико-культурний аспект): Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.О. Заплотинська; НАН України. Ін-т історії України. - К., 2006. – С. 5-10; Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті - 1991 рр.): компаративний аналіз: Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.О. Каганов; Запоріз. нац. ун-т. - Запоріжжя, 2009. – С. 4-8; Кривдіна І.Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років): Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. – О., 2001. – С. 4-8; Стасюк І.М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років): Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. – Л., 2002. – С. 6-8.
9. Ведмідь Л.А. Історіографія опозиційного руху в Україні другої половини 50-х – середини 80-х років ХХ століття): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. – К., 2005. – 220 с.
10. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко та ін. – К., 2000. – С. 418-421, 469-471.
11. Бажан О. Дисидентство в УРСР: спроба дефініції / О. Бажан // Магістеріум. Історичні студії / Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – 2001. – Вип. 7. – С. 27-31; його ж. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії / О. Бажан // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2001. – № 2. – С. 522-526; Кривдіна І.Б. Вітчизняна історіографія правозахисного руху / І.Б. Кривдіна // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса. – 2000. – № 8. – С. 377-381.

12. Бажан О. Методологічні проблеми у вивченні історії дисидентського руху в Україні в другій половині 1950-1980-х років / О. Бажан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 296-303.
13. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002-2003. – Т.6: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / О.М. Майборода, Ю.І. Шаповал, О.В. Гарань та ін. – 2003. – С. 776-836; Політичний терор та тероризм в Україні ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. – К.: Наукова думка. – 2002. – С. 97-286.
14. Баран В. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 років. – Львів: МП «Свобода», 1992. – 123 с.; Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
15. Бажан О.Г. Опозиційний рух в Україні в умовах системної кризи СРСР / О.Г. Бажан // Історія України: Маловідомі імені, події, акти: Збірник статей. – Вип. 31 / НАН України, Інститут історії України; Головний ред. П.Т. Тронько. – К., 2005. – С. 189-199; Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, – К., 2000. – 616 с.; їх же. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К.: Рідний край, 2000. – 232 с.; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х рр. – К.: Либідь, 1994. – 221 с.; його ж. Шістдесятники. Дисиденти. Неформали. Знайомі незнайомці / Г. Касьянов // Віче. – 1994. – № 10. – С. 106-119; № 11. – С. 138-147; Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ століття) / НАН України; Інститут історії України. – К., 1994. – 221 с.; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
16. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – 144 с.
17. Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і Польщі в контексті суспільно-політичних трансформацій (70-80-ті рр. ХХ ст.): компаративний аналіз / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. ХХ. – С. 283-294; його ж. Український гельсінський рух на тлі опозиційної боротьби в країнах Центрально-Східної Європи (1976-1991 рр.) / Ю.О. Каганов // Наукові записки історичного факультету Запорізького державного університету: Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – Вип. ХХІV. – С. 218-230.
18. Олійник А.М., Красноярська Н.Д. Український дисидентський рух у контексті світових національно-визвольних процесів (друга половина 50-х – початок 80-х років ХХ століття) / А.М. Олійник // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць. – Одеса, 2009. – Вип. 9. Серія: Історія. – С. 152-159.
19. Бажан О. Роль Української Гельсінської групи в консолідації опозиційного руху в 70-х рр. в Україні / О. Бажан // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія / Міжнародна асоціація українців, Українське історичне товариство. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: ХХ століття / С. Кульчицький, В. Даниленко (відп. ред.). – С. 558-562; його ж. Гнівний виклик тирану. До 30-річчя виходу в світ книги В. Чорновола «Лихо з розуму» // Український альманах / Об'єднання українців у Польщі Заброварний (ред.). – Варшава, 1997. – С. 145-147; його ж. Посіяв бурю... (До 30-річчя з дня виходу в світ праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?») // Слово і час. – 1995. – № 11-12. – С. 37-41; Бажан О.Г. Український національно-визвольний рух (друга половина 1950-х – 80-ті рр.: основні течії, географія, система репресій) / О.Г. Бажан // Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття». Чернівці, 16-18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення / Українське історичне товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Відповідальні редактори Л. Винар, Ю. Макар. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 1. – С. 155-159; Ведмідь Л.А. Меморандуми Української гельсінської групи як джерело до вивчення правозахисного руху в Україні / Л.А. Ведмідь // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. – К., 2004. – Вип. № 74-76. – С. 121-124; її ж. Національно-визвольний рух в Україні в контексті діяльності опозиційних організацій 1950 - 1980-х років / Л.А. Ведмідь // Вісник Академії праці та соціальних відносин. – К., 2005. – Вип. 2 [30]. – С. 145-150; її ж. Програмні положення Української робітничо-селянської спілки: історичний аналіз / Л.А. Ведмідь // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: 36. Наукових праць. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2004. – Вип. 1. – С. 71-77; Зайцев Ю. Громадський комітет захисту Ніни Строкатої / Ю. Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 3. – С. 31-38; його ж. Ідея державної незалежності в українському русі опору 60-х років / Ю. Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Львів, 1997. – Вип. 3/4. – С. 242-253; його ж. Ідея і чин Українського національного фронту / Ю. Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 2. – С. 26-34; його ж. Одеса – південна «столиця» опозиційного руху 60-80-х років / Ю. Зайцев // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та

- повідомлення. Історія / Міжнародна асоціація українців, Українське історичне товариство. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: XX століття / С. Кульчицький, В. Даниленко (відп. ред.). – С. 562-569; його ж. Стратегія і тактика Українського національного фронту // Український національний фронт: Дослідження, документи, матеріали. – Львів, 2000. – С. 14-47; Касьянов Г. «Справа юристів» та інші: зворотній бік відлиги / Г. Касьянов // Визвольний шлях. – 1993. – № 12. – С. 149-155; Кривдіна І.Б. Інтелігенція в дисидентському русі 1960–80-х років в Україні / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 22-23 жовтня 1999 року. – Одеса: Астропринт, 1999. – С. 58-60; її ж. Національне питання та проблема прав людини в програмних документах Української Гельсінської групи, Української Гельсінської Співки та Народного руху України / І.Б. Кривдіна // Народний рух України: місце в історії та політиці: матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової конференції 14-15 вересня 2000 року. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 65-67; її ж. Програмові засади та організаційні форми існування гельсінського руху в Україні / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць / Одеський національний політехнічний університет. – О., 2010. – Вип. 19. – С. 68-76; Курносів Ю.О. Боротьба за ґратами (соціальне обличчя та форми змагань українських в'язнів сумління у 1960-х – 80-х роках) / Ю.О. Курносів // Другий Міжнародний конгрес українців. – Історія. – Львів, 1994. – С. 138-142; його ж. Нові форми українського руху опору (60-і роки) / Ю.О. Курносів // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 2. – К.: Інститут історії НАН України, 1996. – С. 172-191; Мороз В.В. Інтелігенція 40-80-х рр. XX ст. як носій українського патріотизму / В.В. Мороз // Інтелігенція і влада: Збірник наукових праць. Серія: Історія / Одеський нац. політехнічний університет; Г.І. Гончарук (ред.). – Одеса: Астропринт. – 2006. – Вип. 6. – С. 146-152; Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х років / А. Русначенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 81-94; Стасюк І.М. Тактика боротьби українців за національно-політичні права народу та державну незалежність у 50-80-х роках XX ст. / І.М. Стасюк // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Держава і армія». – 2011. № 693. – С. 252-257; його ж. Український національний фронт в системі визвольних змагань українського народу / І.М. Стасюк // Вісник державного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – Львів, 1998. – № 344. – С. 113-119; його ж. Український національно-визвольний рух в умовах хрущовсько-брежнєвського правління: порівняльна характеристика / І.М. Стасюк // Вісник державного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – Львів: Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1999. – № 377. – С. 189-199; Черномаз Б. Дисидентство шестидесятих: спадкоємність мети національно-визвольних змагань / Б. Черномаз // Пам'ять століть. – 2001. – № 3. – С. 138-143.
20. Бажан О.Г. Формування ідеології та правової бази для переслідування інакодумців в Україні в другій половині 1950-х – 70-х рр. / О.Г. Бажан // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Збірник статей). – К., 1998. – Вип. 3. – С. 144-158; Дмитрук В. Політичні репресії в боротьбі з інакодумством (на основі кримінальних справ, пов'язаних з оцінкою подій 1968 року в Чехословаччині) / В. Дмитрук // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 318-327; Зайцев Ю. Радянська репресивна система в боротьбі проти опозиційного руху в Північному Причорномор'ї / Ю. Зайцев // Вісник університету внутрішніх справ. – Вип. 7: Державно-правові проблеми Північного Причорномор'я: Історія та сучасність: у 3 чч. Ч. 2. – Харків, 1999. – С. 59-73; Кривдіна І.Б. Репресивна політика радянської влади щодо учасників правозахисного руху в Україні / І.Б. Кривдіна // Історичні та політологічні дослідження. – 2000. – № 1. – С. 20-23.
21. Заплотинська О.О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки / О. Заплотинська // Інтелігенція і влада: Збірник наукових праць. Серія: Історія / Одеський нац. політехнічний університет; Г.І. Гончарук (ред.). — Одеса: Астропринт. – 2006. – Вип. 6. – С. 58-66; її ж. «Формалізм чи новаторство?»: інтелектуальний нонконформізм в офіційному дискурсі 1960-1970-х рр. в Україні / О. Заплотинська // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 145-157.
22. Кухарчук О. Дисидентство як передвісник участі громадських організацій Закарпатської області в суспільно-політичних процесах на початку 1990-х рр. / О. Кухарчук // Слов'янський вісник. – 2011. – Вип. 11. – С. 79-83; Тиский М.Г., Літковець Т.М. Участь інтелігенції у процесі формування громадсько-політичних організацій на Волині / М.Г. Тиский, Т.М. Літковець // Інтелігенція і влада: Збірник наукових праць. Серія: Історія / Одеський нац. політехнічний університет; Г.І. Гончарук (ред.). – Одеса: Астропринт. – 2010. – Вип. 10. – С. 164-169.
23. Лис С. Волинські дисиденти в русі опору в 1960-х – 1980-х роках / С. Лис // Волинський музей. Історія і сучасність: Науковий збірник / Волинський краєзнавчий музей. Волинське обласне товариство краєзнавців. - Луцьк: Надстир'я. – 2009. – Вип. 4. – С. 69-71.
24. Крупник Л. Львівська художниця Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху 60-80-х років XX століття / Л. Крупник // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та

- аспірантів / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; П. Сохань (ред.). - К., 2008. - Вип. 16. - С. 474-483; Мисик В. Формування Ігоря Герети як особистості, громадсько-політичного діяча та науковця / В. Мисик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2009. - Вип. 2. - С. 222-226; Строевус О. Василь Стус у шістдесятницькому русі / О. Строевус // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. - Тернопіль. - 2009. - Вип. 2. - С. 223-229; її ж. Строевус О. Національний ідеал Василя Стуса / О. Строевус // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. - Тернопіль. - 2009. - Вип. 3. - С. 229-231.
25. Деревінський В. Моральне самопочуття В'ячеслава Чорновола в ув'язненні / В. Деревінський // Мандрівець: Науковий журнал. - Тернопіль. - 2008. - № 3. - С. 63-67; його ж. Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола / В. Деревінський // Українознавство: науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. - К. - 2006. - № 1. - С. 26-31; його ж. Праці В. Чорновола - «Правосуддя чи рецидив терору?» та «Лихо з розуму» як джерело до вивчення радянських репресій 1965-1966 рр. / В.Ф. Деревінський // Магістеріум. Історичні студії / Національний університет «Києво-Могилянська академія». - 2007. - Вип. 28. - С. 37-42; Деревінський Василь. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: Монографія / Василь Деревінський. - Тернопіль: Джура, 2011. - 224 с.; Дребот Н. Перші кроки становлення В'ячеслава Чорновола як політика / Н. Дребот // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2005. - Вип. 1. - С. 130-132; його ж. Формування В'ячеслава Чорновола як громадського діяча / Н. Дребот // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2005. - Вип. 3. - С. 114-117; Кривдіна І.Б. Еволюція світоглядних позицій В'ячеслава Чорновола / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць / Одеський національний політехнічний університет. - О., 2007. - Вип. 9. - С. 210-220; її ж. Шляхи вирішення національного питання в доробку В'ячеслава Чорновола / І.Б. Кривдіна // Інтелігенція і влада. Збірник наукових праць / Одеський національний політехнічний університет. - О., 2006. - Вип. 8. - С. 198-204.
26. Секо Я. Іван Світличний в русі шістдесятників / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2010. - Вип. 1. - С. 155-163; його ж. Секо Я. Ідея соборності України в діяльності шістдесятників / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2009. - Вип. 2. - С. 211-217; його ж. Історичний дискурс українських шістдесятників / Я. Секо // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. Ред. Л.М. Алексієвць. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка, 2010. - Вип. 5. у 2 ч.: Україна-Європа-Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку / Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М.М. Алексієвця. - Ч. 1. - С. 126-133; його ж. Формування світогляду та професійної діяльності Івана Світличного / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2009. - Вип. 3. - С. 144-151; його ж. Шістдесятники і віднайдення «українського проекту» / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. - Тернопіль: Вид-во НТПУ ім. В. Гнатюка. - 2006. - Вип. 2. - С. 17-27.
27. Бажан О.Г. «Самвидав» як засіб поширення об'єктивної інформації про Україну в 60-80-х роках / О.Г. Бажан // З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД - КГБ. - 1998. - № 1/2. - С. 357-364; Лис С.В. Слово поза цензурою: Самвидав як феномен культури суспільно-політичної думки 1960-х - 1980-х років (Західна Україна). Монографія. - Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. - 76 с.; Лис С.В. Шляхи українського самвидаву за кордон у 60-80-х роках ХХ століття / С.В. Лис // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Історичний факультет. - Луцьк, 2008. - Вип. 15. - С. 186-191; Обертас Олесь. До питання значення терміну «самвидав» / Олесь Обертас // Український самвидав. Інформаційний бюлетень Музею-архіву українського самвидаву МВФ «Смолоскип». - 2004. - № 1. - С. 1-2;

- Стасюк І.М. «Самвидав» в українському національному русі 1960 – 1970-х років / І.М. Стасюк // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – № 408. – С. 122-126.
28. Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1996. – 193 с.; Каганов Ю.О. Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті - 1991 рр.): компаративний аналіз: Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.О. Каганов; Запоріж. нац. ун-т. - Запоріжжя, 2009. – 288 с.; Кривдіна І.Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. – О., 2001. – 161 с.; Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початок 1990-х років: Автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01. - 42 с.; Стасюк І. М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років): Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01. – Л., 2002. – 226 с.
29. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. – Т. 1. Україна. – Частина 1. – Харків: Права людини, 2006. – 516 с; Частина 2. – 504 с.
30. Рух опору в Україні: 1960-1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олесь Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.

Ведмидь Л.А. ОППОЗИЦИОННОЕ ДВИЖЕНИЕ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1950-Х-СРЕДИНЕ 80-Х ГОДОВ: ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

В статье анализируется состояние научной разработки проблемы оппозиционного движения в Украине второй половины 1950-х – середины 80-х годов в современной отечественной историографии. Сделана попытка систематизации наработки украинских исследователей по данной проблеме.

Ключевые слова: историография, оппозиционное движение, диссидентское движение, диссидент, самиздат, движение шестидесятников, шестидесятник, правозащитное движение.

Vedmid' L.A. OPPOSITION MOVEMENT IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF 1950TH - MEANS OF 80TH: DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

The article analyzes a state of scientific development of the problem of the Ukrainian opposition movement of the second half 50-th the middle of 80-th in modern Ukrainian historiography. The attempt of systematization of works of the Ukrainian researchers on this issue is done.

Key words: historiography, opposition movement, dissident movement, dissident, samizdat, sixties movement, man of the sixties, human rights movement, USSR.

УДК 94 (477)+303.446.4

В.В. Тарасов

ПОЛІТИКА «ПРИСКОРЕННЯ» (1985-1987 РР.) В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПРИРОДА, ВИТОКИ, СУТНІСТЬ

У статті досліджується проблематика т.зв. раннього етапу перебудови – політики прискорення (1985-1987 рр.). Автор аналізує витоки та сутність прискорення, досліджує характер та способи співіснування концепції прискорення із політикою перебудови; визначає особливості історично-наукового аналізу прискорення, його образи в сучасних дослідженнях.

Ключові слова: прискорення, перебудова, М.Горбачов, історіографія

В історії горбачовської перебудови 1985-1991 рр. початковий етап має цілу низку особливостей історіографічного характеру. По суті дослідження витоків та безпосередніх обставин формування ініціатив М.Горбачова лишаються сьогодні на маргінесі історії перебудови.

Малодослідженим є курс на «прискорення» 1985-1987 рр., хоча саме він «відкриває» Горбачова та його епоху в якості об'єкту історичного дослідження. Російській історик М.Філатов пояснює подібну неувагу до раннього етапу перебудови своєрідним «протириччям» між очевидним історичним значенням проблеми «прискорення», і тим, «в якому масштабі вона (проблема) була представлена радянському суспільству» [1, с. 50]. Іншими словами, автор вбачає першочергову причину у питаннях стратегічних прорахунків самих архітекторів перебудови.